

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Навчально-науковий інститут педагогіки
Кафедра педагогіки

Освітньо-кваліфікаційний рівень - **магістр**

Дипломна робота на тему:

**«ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ НАРОДОЗНАВСТВА»**

Виконала:

студентка VI курсу, 61 групи
напряму підготовки 8.01010201

Початкова освіта

денної форми навчання

Висоцька Оксана Володимирівна

Керівник: доктор педагогічних

наук, професор, завідувач

кафедри педагогіки

Антонова Олена Євгеніївна

Допущено до захисту рішенням кафедри педагогіки

Протокол № 19 від 30 квітня 2014 року

Завідувач кафедри: доктор педагогічних наук, професор О.Є. Антонова

Житомир – 2014

ЗМІСТ

Вступ	
Розділ 1. Теоретичні засади формування національних цінностей в учнів початкових класів	7
1.1. Національні цінності як педагогічна категорія.....	7
1.2. Психолого-педагогічні особливості формування національних цінностей в учнів початкових класів.....	20
1.3. Виховний потенціал засобів народознавства у формуванні національних цінностей учнів початкових класів.....	27
Висновки до розділу 1	46
Розділ 2. Вивчення рівня сформованості національних цінностей у дітей початкових класів	49
2.1. Методики на з'ясування рівня сформованості національної самосвідомості учнів початкових класів.....	49
2.2. Аналіз змісту навчальних програм початкової школи, вибір найдоцільніших форм використання засобів народознавства у формуванні національних цінностей учнів початкових класів.....	60
2.3. Комплекс методичного забезпечення для вчителів та вихователів початкової школи щодо застосування засобів народознавства у навчально-виховному процесі початкової школи	65
Висновки до розділу 2	73
Висновки	76
Список використаної літератури	83
Додатки	89

ВСТУП

Актуальність дослідження. З розпадом СРСР, та з утворенням незалежної Української держави, здавалося, з'явилися усі можливості для відродження нашої нації, створення перспективної молоді держави, яка б не поступалася жодній Європейській країні, і якою пишався б кожен українець – свідомий громадянин і патріот своєї Батьківщини. Проте, сьогодні все частіше можна почути думки про поточну деградацію українського населення в контексті західного впливу: нинішня молодь аморальна, лінива, не поважає старших, своєї мови, культури, не знає своєї історії. Молоді люди не бажають добре вчитися і продуктивно працювати, з метою зробити свій внесок у розвиток України ... Сьогодні у нашій державі спостерігаються й такі негативні процеси, як аборти, фетальна терапія, відмова від дітонародження (феномен «childfree»), розлучення, позашлюбні співжиття, підліткові вагітності, масові подружні зради. Ще однією проблемою є те, що [молодь України готова масово покинути свою Батьківщину.](#)

На нашу думку вище зазначені проблеми є наслідком сучасних глобалізаційних процесів, що підривають фундамент націоналізму в усіх його проявах. Українська держава виявилася не готовою до інтеграції з іншими країнами, оскільки не маючи власної непорушної національної самосвідомості, її громадяни копіюють чужий спосіб життя.

Однією з основних причин моральної та духовної деградації населення, а також руйнування інституту сім'ї, ми вважаємо нехтування ідеями, принципами, потужними засобами народознавства в системі навчання та виховання учнів початкових класів, що є основою національного виховання дітей, невміння вчителів повноцінно використовувати їх на усіх без винятку уроках. Кожен народ повинен мати міцний фундамент морально-духовних цінностей, стрижнем якого має бути своєрідна генетична пам'ять народної педагогіки. Адже, як зазначав К. Д. Ушинський, почуття національного є чи не найбільшою вартістю людської душі.

Національна і особиста гідність, почуття патріотизму формуються не лише відповідним змістом, формами і засобами виховання, але й врахуванням етнічної своєрідної психіки вихованців. Помилка, яка привела до певної бездуховності і розвитку національного нігілізму у значній частини молоді, полягає саме в тому, що попередня виховна система нехтувала національними рисами українського народу. Недооцінка самотності того чи іншого народу рівнозначна відсутності об'єднуючого центру, стрижневої ідеї, навколо якої групуються всі інші виховні сили національного виховання.

Згідно з Державною національною програмою "Освіта" ("Україна ХХІ століття") основними завданнями сучасної системи освіти є забезпечити відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні; відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави.

У реалізації сучасних навчально-виховних завдань початкової школи визначну роль може і має відігравати народознавство. І, хоча зміст навчальної програми для початкової школи сьогодні вдосконалюється, наповнюється цінними засобами народознавства, наприклад: у програму з музичного мистецтва до орієнтовного музичного репертуару включено українські народні пісні, танці та ігри, які раніше не фігурували в програмах, програму з образотворчого мистецтва доповнено новими темами, як наприклад "Українське свято", "Образ рідного краю в мистецтві" та інші, але вчителі не застосовують їх у повній мірі, під час проведення своїх уроків, не усвідомлюють їх унікальності, глибини та ефективності, надаючи перевагу загально-дидактичним.

Сьогодні, коли молодь деградує морально, духовно та фізично, коли свідомих українців – патріотів своєї Батьківщини стає все менше, ми маємо звернутися до тих духовних цінностей, які завжди несли в собі реальний зміст: мова, фольклор, традиції, звичаї, обряди, культура.

У педагогіці початкової школи вивчення народознавства, тобто українознавства, подається у контексті неухильного дотримання принципу народності (Г. Сковорода, І. Франко, Т. Шевченко, К. Ушинський, О. Духнович, Б. Грінченко, С. Русова, В. Сухомлинський). **Проте в сучасних школах дотримується лише один його аспект: навчання українською мовою. Вчителі формально проводять народні свята, які вимагає від них програма, глибоко не занурюючись в багату українську культуру, тому, дорослішаючи, у дітей не формуються національні цінності, а лише з'являються фрагментарні знання про свій народ.**

Загальнофілософські та психолого-педагогічні положення про сутність і значення цінностей у навчально-виховному процесі обґрунтували С.Анісімов, І.Бех, М.Боришевський, О.Вишневецький, В.Лутай, О.Сухомлинська; про національні цінності як соціально-культурні та духовні норми етносу Л.Алімова, М.Євтух, В.Кузь, Ю.Римаренко, З.Сергійчук, Д.Тхоржевський, С.Шевченко.

Для кожного етапу розвитку дитини українське народознавство повинно мати різноманітні форми викладу. Використання народознавчого матеріалу потрібне в різних сферах життя дитини. Завдяки народознавству діти глибше відчують, що знання про свій народ – це перш за все пізнання себе.

Об'єкт дослідження – аксіологічна складова навчально-виховного процесу початкової школи.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови застосування засобів народознавства у формуванні національних цінностей учнів початкових класів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність та доцільність використання засобів народознавства в навчально-виховному процесі сучасної початкової школи для підвищення рівня національної самосвідомості дітей.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми національного виховання учнів початкових класів.

2. Вивчити та узагальнити перспективний педагогічний досвід щодо ролі засобів народознавства в системі національного виховання молодших школярів.

3. Підготувати комплекс методичного забезпечення для вчителів та вихователів початкової школи щодо застосування засобів народознавства у навчально-виховному процесі початкової школи.

4. Експериментально перевірити ефективність використання засобів народознавства у формуванні національних цінностей учнів початкових класів.

Методи дослідження:

• **вивчення та аналіз масового педагогічного досвіду** (для з'ясування стану розробки даної проблеми на сьогодні, виділення сторін, що залишилися не розробленими);

• **індукція і дедукція** (для виявлення та з'ясування впливу засобів народознавства на національне виховання учнів початкових класів, виведення відповідних припущень (гіпотетично-дедуктивний метод));

• **аналіз і синтез** (для виявлення у чинних навчальних програмах початкової школи народознавчого матеріалу, виокремлення тих предметів, на яких найбільш доцільно буде використовувати засоби народознавства);

• **порівняння** (для з'ясування більшої ефективності засобів народознавства у національному вихованні учнів початкових класів над загально-дидактичними);

• **спостереження** (з метою з'ясувати ставлення учнів початкових класів до засобів народознавства);

• **експеримент** (для виявлення ефективності комплексного використання засобів народознавства у формуванні в дітей національних та патріотичних цінностей);

• **інтерв'ювання** (для з'ясування того, наскільки вчителі початкових класів використовують у своїй практиці засоби народознавства);

• **тестування** (для виявлення обізнаності учнів початкових класів з народознавчим матеріалом);

• **метод обробки даних** (для обробки отриманих результатів тестування та виведення відповідних висновків).

Наукова новизна. Розроблені методичні рекомендації про необхідність навчання та виховання дітей сучасної початкової школи на ідеях народознавства, технологія використання її засобів для підвищення ефективності будь-яких видів діяльності молодших школярів, одночасно формуючи у них національні цінності та патріотизм.

Практичне значення: розглянуті засоби народознавства можна використовувати в навчально-виховному процесі учнів початкових класів: на уроках, факультативах, у роботі гуртків, у процесі суспільно корисної праці, під час проведення різноманітних позакласних виховних заходів.

Апробація роботи: результати дослідження доповідались на щорічній конференції «**Формування професійної компетентності майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти**», Житомир, 2014 р.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаної літератури та додатків.

ВИСНОВКИ:

Цінності— це багатомірне, складноцілісне утворення, яке відображає специфічну сферу відношень суб'єкта і об'єкта, осмислених з точки зору цілей, інтересів і потреб індивіда, а також відображає об'єктивний характер значущості суб'єкта для об'єкта і об'єкта для суб'єкта і передбачає креативне відтворення суб'єктом ціннісних якостей об'єкта.

Світ цінностей багатоманітний і практично невичерпний, як різноманітні і невичерпні потреби й інтереси людства, що прогресивно розвивається. Він охоплює матеріальні і духовні, соціальні і політичні, естетичні та етичні, національні цінності та ін.

Розгляд етимології поняття «національні цінності» вимагає відповіді на питання, що є нацією, оскільки національними є ті цінності, які притаманні певній нації. Культурологічна теорія дає таке визначення цьому поняттю (К.Реннер): нація — це безкласова духовна спільність індивідів, породжена свідомістю етнічної приналежності людини; етнологічна: нація — це спільність походження етнічної самосвідомості, етнодуховних цінностей індивідів; історико-економічна (К.Каутський): ознаками нації є спільність території, мови, економічного життя та традиції.

Водночас, за твердженням В.Велімського, Я.Крейчі, в ідентифікації групи як нації відіграють роль п'ять об'єктивних чинників: територія, держава, мова, культура й історія. Коли всі показники позитивні, то присутній, як правило, шостий, суб'єктивний показник — національна свідомість, яка є вирішальним чинником у питанні національної ідентичності.

Нація (народ) є найвищим типом етносу. Але нація, на відміну від етносу, має виразні політичні, правові, соціально-економічні, тобто державні характеристики.

Тобто нація – це спільнота індивідів, об'єднаних незалежно від їхнього етнічного походження однаковими політичними інтересами, усвідомленням

своєї спільності на певній території, з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, культурою і традиціями.

Цінність не є нормою, а вибором, що виявляє особистісну сутність людини, оскільки головною цінністю є сама людина, її життя, можемо стверджувати наступне.

Національні цінності — це система позитивних утворень значущості, що виявляється у сфері суб'єкт-об'єктних відношень, усвідомлюється етнополітичною спільнотою як складне надетносне поєднання уявлень, понять, ідеалів, стереотипів мислення і поведінки, засвоюється нею у духовно-практичній діяльності через потребу і волю до їх захисту та примноження, що, у свою чергу, зумовлює становлення духовної спільності і взаємоприйняття етнічних суб'єктів навіть за умови відсутності безпосереднього зв'язку між ними.

Національні цінності українського народу – виростають з його традицій та звичаїв, відбиваються у народних піснях, прислів'ях, творах літератури, мистецтва, саме тому засоби народознавства є найефективнішими у формуванні національних цінностей в органічній єдності з загальнолюдськими й релігійними, які в своєму розвитку взаємозбагачуються; засоби народознавства є їх основою. Такі категорії, як національна ідея, рідна мова і культура, державність, створюють неповторність соціально-політичного та духовного життя українського народу. Свідомий патріот-українець, зокрема, ніколи не зазіхатиме на територію та державний устрій сусідів, в той же час великодержавницькі настрої ще не викорінилися із суспільної свідомості певної частини росіян.

До цінностей українського народу, без яких ми не можемо уявити сучасного його існування також можна віднести матеріальні пам'ятки, які зберігають інформацію про давню культуру українців, особливості її розвитку. Незаперечною цінністю є українська мова, яка є не лише засобом спілкування і передачі інформації, а й своєрідним кодом, що, передаючись з покоління до покоління, зберігає своєрідність та неповторність української

нації. До національних цінностей належить українське музичне мистецтво. Цінністю, без якої неможливе існування сучасної нації є історична пам'ять про героїчні й трагічні сторінки минулого українського народу, який постав як велика європейська нація.

Найважливішим засобом формування національних цінностей, за переконанням К. Ушинського, є вся народна культура як єдине ціле. Всі елементи народної культури – мова, казки, духовні й літературні традиції, – впливають на формування базових якостей особистості та особливості національного характеру. Але особливе місце у вихованні він відводить все-таки рідній мові як складовій народної культури. Саме рідна мова, на думку К.Ушинського, має найбільший духовно-моральний вплив на розвиток дитини.

Навколишня природа є підґрунтям національної духовності, культури. Астрономічні, географічні та інші фактори природи обумовили специфіку характеру, психології, світогляду українців, їх спосіб мислення. Природні явища здавна мають впливові місце у виробничій, побутовій, культурній сферах життя нашого народу.

Домашній побут включає оформлення помешкання, садиби, наповнення кімнат необхідними речами та оздоблення їх в національному дусі. Він доповнюється взаємостосунками в сім'ї: шанобливим ставленням до її старших представників, повагою до батька й матері, батьківською і материнською любов'ю до дітей, їх прив'язаністю до отчого дому. Його деталі впливають на світосприйняття, рівень виховання підростаючого покоління. Народна мудрість говорить: «Своя хата — своя правда, своя стріха — своя втіха». Хата — це місце, в якому дитина робить свої перші кроки, в якому росте і розвивається, це місце родинних обрядів, символ добробуту.

Вказані засоби народознавства найбільшою мірою втілюються і можуть бути реалізовані при проведенні українських народних свят, обрядів в школі, дотриманні звичаїв, традицій, передбачених народним календарем у сім'ї.

Народний календар — енциклопедія життя, праці, побуту, дозвілля народу. Як ми переконались кожна дата, свято народного календаря рясніють традиціями і звичаями, які найтісніше пов'язані з природою рідної місцевості та людиною. Тут немає нічого надуманого і штучного, усе відповідає традиційному способу життя народу. Народні традиції, звичаї та обряди об'єднують минуле і майбутнє народу, старші й молодші покоління, інтегрують людей у високорозвинену сучасну націю.

Аналізуючи динаміку розвитку, становлення і спадкової передачі елементів духовності нації за допомогою звичаїв і традицій, дослідник В. Москалець робить логічно правильне узагальнення: "Чим більше членів суспільства підтримують його звичаї, традиції, ототожнюють себе з ним, тим воно міцніше, стабільніше". Саме тут криється проблема нестабільності українського суспільства, і з вирішення її нам потрібно починати нашу роботу.

Процес формування національних цінностей засобами народознавства слід починати вже в молодшому шкільному віці (від 6 до 10 років), адже основи багатьох психічних якостей особистості, її ціннісні орієнтації закладаються і культивуються саме в цей період.

На думку Л. Виготського, саме в молодшому шкільному віці починає складатися самооцінка дитини, яка опосередковує її ставлення до себе, інтегрує досвід її діяльності та спілкування з іншими людьми. Оскільки у цьому віці дитина починає усвідомлювати себе як представника певної нації, цей період є сензитивним для формування національних цінностей в учнів.

Передумовою формування національних цінностей особистості є вироблення нею національної самосвідомості.

М.Й. Боришевський визначає національну самосвідомість як "усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінку себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності".

Національна самосвідомість - це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільнот і характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість відображає ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації.

До структури національної самосвідомості належать три компоненти:

- 1) когнітивний - знання про національну спільноту та знання про себе як члена даної спільноти;
- 2) емоційно-оцінний - національна самоповага чи зневага, національна гордість чи сором та ін.;
- 3) поведінковий - відповідні дії та вчинки, що зумовлені двома попередньо згаданими компонентами.

Формування національної свідомості відбувається, перш за все, в процесі залучення до соціального і культурного досвіду свого народу та світової культури в цілому. Цей етап А.Фасоля називає первинним рівнем національної самосвідомості, де відчуття національної приналежності проявляється як емоція.

Для визначення сформованості первинного рівня національної самосвідомості в учнів початкових класів (етап раннього етнічного самоудосконалення), виникла необхідність розробити нову методику.

На основі аналізу наукової психолого-педагогічної літератури та враховуючи структурні компоненти досліджуваного поняття нами було виявлено критерії, показники та рівні сформованості досліджуваного параметру у дітей. Нами був розроблений тест-опитувальник, що складається з 30 тестових завдань закритої форми (по 10 для визначення рівня кожної із основних складових національної самосвідомості: когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінкової).

В ході експерименту були проаналізовані чинні навчальні програми для учнів 1 – 4 класів загальноосвітніх шкіл, виявлено їхню народознавчу спрямованість.

Вивчення та аналіз масового педагогічного досвіду з проблеми дало можливість нам виявити основні тенденції щодо використання засобів народознавства, зокрема народних традицій, у вихованні молодших школярів у процесі навчання та позанавчальної виховної роботи.

З'ясовано, що такі предмети як читання, «Я і Україна», образотворче мистецтво та трудове навчання мають найоптимальніші можливості у використанні українських народних традицій у початковій школі.

Встановлено, що формування національних цінностей в учнів народознавчими засобами передбачає необхідність їх підбору за критеріями доступності, емоційності та зв'язку їх із життям школяра.

В основу формувального експерименту було покладено технологію, що передбачала використання необхідних виховних заходів, що були насичені народознавчим змістом. Нами був запропонований комплекс методичного забезпечення для вчителів та вихователів початкової школи щодо застосування засобів народознавства у навчально-виховному процесі початкової школи.

Отримані результати дозволяють дати такі методичні рекомендації:

- комплексно використовувати українські народні звичаї, обряди, ігри і традиції у вихованні молодших школярів;
- брати до уваги регіональні особливості національних традицій у вихованні учнів;
- в процесі виховної роботи використовувати як традиційні, так і нетрадиційні форми виховної роботи;
- залучати до виховної роботи батьків.

Якісно-кількісний аналіз контрольного зрізу підтвердила ефективність проведеної дослідницько-експериментальної роботи – в абсолютній

більшості учнів переважає високий та середній рівні сформованості параметру, що досліджується.

Проведене дослідження показало, що використання засобів народознавства, дотримання народних традицій у виховному процесі правомірно розглядати в якості ефективного підходу до розв'язання проблеми формування національних цінностей учнів, збагачення їх духовного світу.

У здійсненому дослідженні було визначено шляхи використання засобів народознавства, а саме – в активному впровадженні українських свят, звичаїв та традицій у навчально-виховний процес сучасної початкової школи.

У дослідженні визначено, що основними педагогічними умовами, які забезпечують ефективність формування національних цінностей засобами народознавства через традиції українського народу є:

- зв'язок виховання учнів початкових класів засобами народознавства із життям;
- розгляд позанавчальних форм роботи не менш важливими ніж класно-урочна, залучення батьків до навчально-виховного процесу;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей;
- емоційність виховання;
- комплексний підхід до використання засобів народознавства у вихованні молодших школярів;
- доступність засобів народознавства.

Важливим фактором при використанні українських народних традицій у вихованні учнів початкових класів були такі методи, форми роботи: бесіди, спостереження, розповіді, конкурси, свята, ігри, екскурсії.

Якісний і кількісний аналіз матеріалів підсумкового зрізу засвідчив, що в експериментальному класі рівень розвитку компонентів національної самосвідомості в більшості учнів став високим та середнім, значно зменшився низький рівень. Тоді як у школярів контрольних класів у

розподілі за рівнями сформованості досліджуваної якості, змін майже не відбулося.

Визначено, що основною найглибшою проблемою формування національних цінностей учнів початкових класів є несформованість єдиної української нації в на території нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

Основна

1. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. — М. : Прогресс, 1988. — с. 31.
2. Бойченко В. М. До загальнолюдського кризь призму національного (проблеми полікультурного виховання) / В. М. Бойченко // Педагогіка і психологія. — 2003. — № 3-4. — С. 106-112.
3. Вікова психологія : навч. посіб. / за ред. Г. С. Костюка. — К. : Радянська школа, 1976. — 273 с.
4. Возрастная и педагогическая психология: учеб. / М. В. Матюхина, Т. С. Михальчик, Н. Ф. Прокина и др. / под ред. М. В. Гамезо и др. — М. : Просвещение, 1984. — 256 с.
5. Возрастная и педагогическая психология: учеб. / под ред. А. В. Петровского. — М. : Просвещение, 1979. — 288 с.
6. Гелей С. В. Політологія: навчальний посібник / С. В. Гелей, С. М. Рутар. — Львів: Світ, 2001. — 344 с.
7. Гуменюк Г. К. Національна самосвідомість школярів та перспективи її розвитку / Г. К. гуменюк // Рідна школа. — 1999. — № 2. — С. 59-61.
8. Задесенець М. П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. — К., 1978.
9. Кириленко Г. Г. Краткий философский словарь / Г. Г. Кириленко, Е. В. Шевцов. — М. : МГУ, 2002. — С. 423.
10. Ковалевський С. Л. Цінності людини [Електронний ресурс] / С. Л. Ковалевський, О. М. Медведєва, Г. В. Хаєт // Освіта: наук. журн. / [Школа Менеджмент](#) — К. : CD-вид-во «Плеяды», 2009. — Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/school/manage/cadre/3674/>

11. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2006. — 207 с. — (Бібліотека офіційних видань).

12. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. — К., 1997. — 224 с.

13. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітніх шкіл / [укл. І. Бех, Н. Ганнусенко, К. Чорна] // Українське релігієзнавство: збірник наукових статей і матеріалів. — 2005. — № 4. — С. 265 - 282. (Темат. випуск «Мораль. Релігія. Освіта»).

14. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников: учебн. / В. А. Крутецкий. — М. : Просвещение, 1976. — 303 с.

15. Крысько В. Г. Словарь - справочник по социальной психологии / В. Г. Крысько. — СПб. : Питер, 2003. — 416 с.

16. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: развитие ребенка от рождения до 17 лет / Ун-т Рос. акад. образования — 5-е изд. — М. : Изд-во УРАО, 1999. — 175 с.

17. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: навч. посібник / В.С. Лутай. — К. : Магістр, 1996. — 256 с.

18. Надольний І. Ф. Філософія: навч. посібник / [за ред. І.Ф. Надольного]. - [3-тє вид., стереотип.]. — К. : Вікар, 2002. — 516 с.

19. Націоналізм. Антологія / [упор. О. Проценко, В. Лісовий]. — К. : Смолоскип, 2000. — 900 с.

20. Никандров Н. Д. Цінности как основа целей / Н. Д. Никандров // Педагогіка. — 1998. — № 3. — С. 3 - 10.

21. Огієнко І. І. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. Монографія / І. І. Огієнко. — К. : Вінніпег, 1965. — 422 с.

22. Огієнко І. І. [Рідна мова](#) / Упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — с. 40.

23. Огієнко І. І. Наука про рідномовні обов'язки. — Львів: Фенікс, 1995. — 46 с.

24. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. / В. С. Пазенюк. — К. : Просвіта, 2008. — 416 с.
25. Погребенник Ф. П. Наша думка, наша пісня: Нариси-дослідження // Українська мова та література в школі. — 1993. — № 1. — С.58-60.
26. Ращенко А. П. Особливості формування національної самосвідомості підлітків у позашкільних закладах // Рідна школа. — 2003. — № 7. — С. 18.
27. Русова С.Ф. Дитячий сад на національному ґрунті // Світло. — 1910. — № 3. — С. 44-54.
28. Сахно А. Формування національної свідомості молоді у процесі викладання суспільних дисциплін // Коледжанин. — 2002. — № 12. — С. 7-9.
29. Скрипченко О.В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В.Скрипченко., Волинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. — К. : Просвіта, 2001. — 416 с.
30. Сніжко В.В. Україна: природа та психологія етносу: наук.-метод. розробка на допомогу лектору-викл. ун-ту українознавства / Сніжко В.В., Кононенко М.П. — К.: Товариство “Знання” України, 2006. — 112 с. — (Б-ка українознавця). — Бібліогр.: С. 111-112.
31. Софія Русова про розвивальний потенціал засобів української етнопедагогіки / А. В. Лесневська // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету : сер. соціально-педагогічна / Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. - Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. - Вип. 5 : Просвітницька діяльність Софії Русової : [матеріали Міжнар. наук. симп., присвяч. 150-річчю від дня народження]. — С. 176-183.
32. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: навчальний посібник. — Київ: ІСДО, 1996. — 288 с.
33. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В.О.Сухомлинський. — К. : Рад. школа, 1978. — 283 с.

34. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори: В 5 т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т. 3. — С. 28.
35. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори: В 5 т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т. 3. — С. 51.
36. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори: В 5 т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т. 3. — С. 62.
37. Сухомлинский В.А. Сердцеотдаю детям. Рождениегражданина. Письма к сыну: 2-е изд. / В.А. Сухомлинский. — К.: Рад. школа, 1987. — 543 с.
38. Тичина І. М. До проблеми визначення та класифікації цінностей громадської діяльності // Молодь в умовах нової соціальної перспективи / Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. — Житомир, 13-14 травня, 2004 р. — С. 342-344.
39. Узнадзе Д. Н. Установка человека. Проблема объективации // Психология личности в трудах отечественных психологов. — СПб. : Питер, 2000.
40. Ушинський К. Д. Рідне слово / К. Д. Ушинський. — Львів : Видавництво Львівського університету ім. І.Франка, 1960. — с. 9 – 10.
41. Ушинський К.Д. Праця в її психічному і виховному значенні // Вибрані педагогічні твори. У двох томах. Теоретичні проблеми педагогіки. — К. : Рад. школа, 1983. — Т. 1. — 488 с.
42. Фасоля А. Формування духовного світу особистості: від теорії до практики // Рідна школа. — 1999. – № 3. — С. 5-9.
43. Фромм Э. З. Человек для себя / Э. З. Фромм; [пер. с англ. Л.Чернышевой]. — Мн. : Коллегиум, 1992. — 253 с.
44. Шинкарук В. І. [Філософський словник](#) / За ред. [В. І. Шинкарука](#). — 2 вид., перероб. і доп. — К.: Голов. Ред. УРЕ, 1986.

Додаткова

1. Базелюк О.М. Народна педагогіка як етноформуєчий чинник: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Н.В. Жмуд; НАН України. Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Рильського. — К., 2005. — 20 с.
2. Електронне наукове фахове видання «Народна освіта» [Електронний ресурс] : (Нові вимоги до людини і освіти) / Кремень В. Г. // Бібліотечний вісник. — 2003. — № 4. — С. 43. — Режим доступу до журн. : <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/1/statti/1kremen/1kremen.htm>
3. Концепція безперервного національного виховання. — К., 1994.
4. Матеріали офіційного серверу Міністерства освіти і науки України – [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>
5. Моделі розвитку сучасної української школи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / АПН України, Від-ня дидактики, методики та інформ. технологій в освіті, Ін-т педагогіки; редкол.: Н. М. Бібік, д-р пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України [та ін.] / Н. М. Бібік (Ред.), М. І. Бурда (Ред.), О. І. Ляшенко (Ред.), Ю. І. Мальований (Ред.), [Г.І. Іванюк](#) (Ред.), В. В. Мелешко (Ред.), Н. М. Чепурна (Ред.) — К. : СПД Богданова А. М., 2007. — 240 с.
6. Про Національну доктрину розвитку освіти: указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 – С. 5.
7. Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти [Електронний ресурс] : за даними Всеукр. перепису населення 2001 р. / Держ. ком. статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. — К. : CD-вид-во «Інфодиск», 2004. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор. ; 12 см. — (Всеукр. перепис населення, 2001). — Систем. вимоги: Pentium-266 ; 32 Мб RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. — Назва з титул. екрана.
8. Стельмахович М.Г. Мудрість народної педагогіки. — К. : Товариство "Знання" УРСР, 1971. — 48с.
9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори в 5 т. - Т. 3. — К. : Рад. школа, 1977.

10. Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навчально-методичний посібник. — К. : Либідь, 1998. — 248 с.

11. Українські приказки, прислів'я і таке інше. - Уклав М.Номис /Упоряд.. приміт. та вступна стаття М. М. Пазяка. — К.: Либідь, 1993. — 768с.

12. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні // Твори. — Т. 2. - М. : Просвещение, 1952.

13. Филипчук В. С, Шваб Н.О. Народна педагогіка у вихованні дітей. — Чернівці: Рута, 2002. — 45с.

14. Філіповський В. В. [Сучасна українська молодь: прогрес чи деградація](#) // Рідна школа. — 2009 №10. — С. 15